

”אם אין פניך הלכים אל תעלנו מזה” - וכי דרך ארץ לדבר כך אל ד’!?”

הקדמה

בין הפרשיות שנאמרו אחרי חטא העגל נאמר גם (פרק לג):

יב. ”ויאמר משה אל ד’: ראה, אתה אמר אלי: העל את העם הזה, ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי, ואתה אמרת: ידעתוך בשם וגם מצאת חן בעיניי.

יג. ועתה, אם נא מצאתי חן בעיניך - הודעני נא את דרכך, ואדעך למען אמצא חן בעיניך, וראָה כי עמך הגוי הזה.

יד. ויאמר: פני ילכו וְהִנַּחְתִּי לָךְ.

טו. ויאמר אליו: אם אין פניך הלכים - אל תעלנו מזה.

טז. ובמה יִנְדַע אפוא כי מצאתי חן בעיניך אני ועמך - הלוא בלכתך עמנו, ונפלינו אני ועמך מכל העם אשר על פני האדמה.”

בפרשיה קצרה זו ישנם קשיים גדולים. רש”י ענה על כל הקשיים, אבל חלק מדבריו קשה מאד, כפי שכבר הקשו הראשונים.

במאמר זה נראה את הקשיים שיש בפרשה, את התשובות שכתב רש”י, את הקושיות שהקשו עליו וכיצד ישבום המפרשים, ואת המהלך הכולל המאחד את כל דבריו של רש”י.

יש לציין שאמנם השאלות העיקריות נשאלות על פסוקים י”ב-ט”ז, אבל הפרשיה אינה מסתיימת בפסוק ט”ז, שבו יש לפי המסורה הפסקה של פרשיה פתוחה, וגם לא בפסוק כ”ג, שגם בו יש לפי המסורה הפסקה של פרשיה פתוחה, אלא היא ממשיכה גם בפרק ל”ד, כפי שעולה מההשוואה בין תחילת פסוק ט”ו בפרק ל”ד לתחילת פסוק י”ג בפרק ל”ג, כפי שיבואר בסמוך (בשאלה 5).

א. הקשיים העיקריים בפרשה

1. הפרשיה פותחת: ”ויאמר משה אל ד’: ראה, אתה אמר אלי: העל את העם הזה, ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי” (יב). וקשה: הרי ד’ אמר למשה בפירוש שהוא ישלח עמו מלאך: ”ויאמר ד’ אל משה... ועתה לך נחה את העם אל אשר דברתי לך, הנה מלאכי ילך לפניך” (לב, לג-לד)!

וכן נאמר מיד אחר כך: ”וידבר ד’ אל משה: לך עלה מזה, אתה והעם אשר העלית מארץ מצרים... ושלחתי לפניך מלאך” (לג, א-ב)!

אם כן, ד' אמר למשה בפירוש פעמיים בפסוקים הסמוכים שהוא ישלח עמו מלאך!
 וכן אמר ד' למשה כבר בסוף פרשת משפטים: "הנה אנכי שלח מלאך לפניך, לשמרך בדרך ולהביאך אל המקום אשר הכנתי". "כי ילך מלאכי לפניך, והביאך אל האמרי והחתי והפרזי והכנעני, החוי והיבوسی, והכחדתיו" (כג, כ-כג).
 אם כן, **ארבע פעמים** אמר ד' למשה שהוא ישלח עמו מלאך, וכיצד אמר משה "ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי"!!

2. בפסוק י"ג אמר משה: "ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך - הודעני נא את דרכך, ואדעך למען אמצא חן בעיניך". האם שייך לבקש "אם נא מצאתי חן בעיניך... למען אמצא חן בעיניך"? ועוד אחרי האמירה: "ואתה אמרת: ידעתך בשם, וגם מצאת חן בעיני"?

3. בפסוק י"ב משה מדבר על עצמו: "אתה אִמַּר אֵלַי העל את העם הזה, ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי, ואתה אמרת ידעתך בשם וגם מצאת חן בעיני". גם בפסוק י"ג בחלקו הראשון משה מדבר על עצמו: "אם נא מצאתי חן בעיניך הודעני נא את דרכך ואדעך למען אמצא חן בעיניך", וכיצד מתקשר לכך הנאמר בסוף אותו פסוק: "וְיָרָא כִּי עַמְךָ הַגּוֹי הַזֶּה"?

4. בעקבות דברי משה ענה לו ד': "פני ילכו" (יד). והנה, למרבה הפלא אומר אחר כך משה: "אם אין פניך הלכים - אל תעלנו מזה" (טו). והדבר קשה ביותר: הרי ד' כבר אמר בפירוש: "פני ילכו", ומה שייך שמשה יאמר: "אם אין פניך הלכים - אל תעלנו מזה"? ועוד יותר קשה: וכי דרך ארץ לדבר כך אל ד'?!
 ועוד, שמשה מאריך ומסביר כביכול לד': "ובמה יודע אפוא כי מצאתי חן בעיניך אני ועמך - הלוא בלכתך עמנו" (טז). והרי ד' כבר אמר לו בפירוש: "פני ילכו"!

5. בהמשך הפרשה (לד, ט) נאמר: "ויאמר [משה]: אם נא מצאתי חן בעיניך, ד', ילך נא ד' בקרבנו, כי עם קשה ערף הוא, וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו". נשאלת השאלה: מדוע מבקש משה שוב שדי ילך עם בני ישראל אחרי שדי כבר הבטיח לו "פני ילכו" [ופירש רש"י: "אני בעצמי אלך"]?

6. עוד יש לשאול שאלה כללית על בקשת משה: כיצד יתכן שמשה רבנו מבקש שדי ילך עמהם? והרי ד' כבר הסביר מדוע אין הוא הולך עם בני ישראל: "כי לא

אעלה בקרבך, **פן אַפְלֶךְ בְּדַרְךְ**" (לג, ג)! "רגע אחד אעלה בקרבך **וּכְלִיתִיךְ**" (לג, ה)!
אם כן ד' אינו הולך עם בני ישראל **לטובתם של ישראל**, ומדוע מבקש משה רבנו
שד' ילך עמם? וכי חס ושלום חפץ משה ברעתם של ישראל?!

ב. תשובות רש"י והקושיות עליהן

רש"י, כאמור, ענה על כל השאלות!

1. תשובת רש"י לשאלה הראשונה וקושית הרמב"ן עליו

על השאלה הראשונה כיצד אמר משה "ואתה לא הודעתני את אשר תשלח
עמי"? והרי ד' אמר למשה שהוא ישלח מלאך, כתב רש"י (בפסוק יב):
"ראה אתה אמר אלי - ראה, תן עיניך ולבך על דבריך.
אתה אומר אלי וגוי' ואתה לא הודעתני וגוי' - ואשר אמרת לי: 'הנה אנכי שולח
מלאך' - **אין זו הודעה, שאין אני חפץ בה**".
אם כן לפי רש"י אף על פי שד' כבר אמר למשה: "הנה אנכי שולח מלאך", כיון
שמשה לא הסכים לכך, הוא החשיב זאת כאילו ד' לא הודיעו!
והדברים קשים, שנראה כאילו ח"ו משה מדבר שלא בכבוד הראוי כלפי ד'!
הן במה שאמר: "תן עיניך ולבך על דבריך", והן במה שאמר: "ואשר אמרת לי:
'הנה אנכי שולח מלאך' אין זו הודעה, שאין אני חפץ בה"!
הרמב"ן הביא את דברי רש"י האחרונים וכתב עליו: "ואינו נכון בלשון
הכתוב!"

נראה שלדעתו דברי רש"י אינם נכונים, כיון שלא היה מתאים שמשה יאמר:
"ואתה **לא הודעתני** את אשר תשלח עמי", אלא לשון אחרת: "ואתה הודעתני את
אשר תשלח עמי, אבל אני איני חפץ בכך".
עוד הוסיף הרמב"ן ושאל: "ועוד כי למה יאמר עתה כן, ובעת שנאמר לו
הדיבור ההוא שתק ממנו? וכי יבקש משה להרויח בעבור מעשה העגל?!"
כלומר: מדוע משה לא אמר את דבריו אלה כבר בפרשת משפטים, בפעם הראשונה
שד' אמר לו שהוא ישלח עמו מלאך? וכי כעת, בעקבות חטא העגל, מתאים יותר
שמשה יבקש זאת מאשר אז, לפני החטא?!

2. תשובת רש"י לשאלה השנייה

על השאלה השנייה מה שייך לומר "אם נא מצאתי חן בעיניך... למען אמצא חן
בעיניך", כתב רש"י (בפסוק יג): "ועתה - אם אמת שמצאתי חן בעיניך הודיעני נא
את דרכך מה שכר אתה נותן למוצאי חן בעיניך."

ואדעך למען אמצא חן בעיניך - ואדע בזו מדת תגמולך מה היא מציאת חן שמצאתי בעיניך. ופתרון 'למען אמצא חן בעיניך' - **למען אכיר כמה שכר מציאת החן**.

בכך ענה רש"י על השאלה מה שייך לומר "אם נא מצאתי חן בעיניך... למען אמצא חן בעיניך" - למען אדע ואכיר כמה שכר מציאת החן. כלומר: אמנם הידיעה שמצאתי חן בעיניך היא ידיעה נפלאה, אך הייתי רוצה לדעת **עד היכן מגיעה מציאת חן זו בעיניך**.

3. תשובת רש"י לשאלה השלישית

על השאלה השלישית שבתחילת דבריו משה מדבר על עצמו, ומה שייך לומר אחר כך "וראה כי עמך הגוי הזה", כתב רש"י (בפסוק יג): "וראה כי עמך הגוי הזה - שלא תאמר: 'ואעשה אותך לגוי גדול' (שמות לב, י), ואת אלה תעזוב. ראה כי עמך הם מקדם, ואם בהם תמאס - איני סומך על היוצאים מחלצי שיתקיימו. ואת תשלום השכר שלי - בעם הזה תודיעני".

דהיינו משה חשש שמא יאמר לו ד' שהשכר הוא שמשה לבדו וזרעו אחריו ימשיכו את עם ישראל, ושעם ישראל במצבו הנוכחי יכלה ח"ו בגלל חטא העגל, ולכן אמר משה: "וראה כי עמך הגוי הזה" - את השכר שאני מבקש לקבל, איני מבקש לקבל **במקום** העם הזה, אלא **יחד עם** העם הזה!¹

4. תשובת רש"י לשאלה הרביעית וקושיית הרמב"ן עליו

על השאלה הרביעית שאחרי שד' אמר למשה: "פני ילכו", מה שייך שמשה יאמר: "אם אין פניך הלכים אל תעלנו מזה"? והרי ד' כבר אמר בפירוש: "פני ילכו"! כתב רש"י (בפסוק טו): "ויאמר אליו - בזו אני חפץ, כי על ידי מלאך אל תעלנו מזה".

[פני ילכו - כתרגומו: לא אשלח עוד מלאך, אני בעצמי אלך, כמו: 'ופניך הולכים בקרבי' (שמואל-ב יז, יא)].

דברי רש"י אלו קשים מאד, כיון שנראה מהם כאילו שמשה רבנו אומר לד' שאם הוא לא היה אומר "פני ילכו" משה לא היה מסכים! ודבר זה קשה משתי בחינות:

א. מצד עצם הענין: וכי משה צריך לאשר את דברי ד'?

¹ כן נראה פשוט בדעת רש"י, וכן כתב ה"לבוש", וכתב שזו פשטות דברי רש"י, והעיר בחריפות על הסבר הרא"ם וה"גור אריה" שפירשו אחרת (והובאו דבריהם גם ב"שפתי חכמים"). ועיין גם ב"אזנים לתורה" בפסוק ט.

ב. גם אם משה רוצה משום מה לאשר את דברי ד', מדוע הוא אומר זאת באריכות רבה כל כך, ועוד שהוא מתייחס לצד השלילי: אם לא היה כך - לא היינו הולכים?

אכן הקשה הרמב"ן בחריפות על דברי רש"י: "וחלילה שיאמר 'אם אין פניך הולכים אחרי שהבטיחו פני ילכו!'"
בשלב זה לא ניישב את קושית הרמב"ן.

5. תשובת רש"י לשאלה החמישית והשישית

על השאלה החמישית - מדוע מבקש משה שוב "ילך נא ד' בקרבנו" אחרי שד' כבר הבטיח לו "פני ילכו", ופירש רש"י: "אני בעצמי אלך" - ועל השאלה השישית - כיצד יתכן שמשה רבנו מבקש שד' ילך עמהם, והרי ד' הסביר פעמיים מדוע אין הוא הולך עם בני ישראל: "פן אכלך בדרך" (לג, ג), "רגע אחד אעלה בקרבך וכליתך" (לג, ה) - כתב רש"י (לד, ט): "ילך נא ד' בקרבנו - כמו שהבטחנו מאחר שאתה נושא עוון, ואם עם קשה עורף הוא וימרו בך, ואמרת על זאת: 'פן אכלך בדרך' (לג, ג) - אתה תסלח לעווננו. יש 'כי' במקום 'אם'".

דהיינו בעקבות חטא העגל אמר ד' למשה שהוא ישלח מלאך, כנזכר לעיל, אך ד' גם הסביר שהסיבה היא: "כי לא אעלה בקרבך, כי עם קשה ערף אתה, פן אכלך בדרך", וכאשר משה רבנו ביקש שד' ילך עמנו, הוא בעצם גרם לסכנה עצומה לעם ישראל: "פן אכלך בדרך"! וכיצד יתכן שמשה יעשה כך?

בפרשתנו מתברר שד' נושא עוון, והוא לימד את משה רבנו סדר י"ג מידות שאינן חוזרות ריקם (רש"י לג, יט), ולכן לא תהיה יותר הסכנה של "פן אכלך בדרך"! ולכן חוזר משה ומסכם את הדברים: "אם נא מצאתי חן בעיניך ד', ילך נא ד' בקרבנו", אך ללא הסכנה של "פן אכלך בדרך", אלא בתנאי של "וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו".

כלומר: משה לא ביקש שוב שד' ילך עם בני ישראל, אלא סיכם את הנאמר עד כאן, והדגיש שד' ילך עם בני ישראל כפי שהבטיח, אבל ללא החשש של "פן אכלך בדרך", כיון שכעת התחדש: "וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו". ובזה ענה רש"י על השאלה החמישית והשישית.

עוד הוסיף רש"י: "יש 'כי' במקום 'אם'". וכוונתו היא שה"כי" הכתוב בפסוקנו "כי עם קשה ערף הוא" איננו נימוק ל"וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו", אלא להיפך: אפילו אם עם קשה ערף הוא - מכל מקום "וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו".

ועדיין יש לשאול: מה היה קורה לולא שדי' היה מלמד את משה י"ג מידות של רחמים?

נראה שמשה רבנו ידע, או לפחות קיווה, שימצא הפיתרון לבעיה של "פן אכלך בדרך", ולכן ביקש שדי' ילך עם בני ישראל.

בספר "מושב זקנים" הובא פירוש ר"י וכך נאמר שם: "ואתה לא הודעתני - פירש ר"י: שני דברים שאל משה מלפני הקב"ה: אחד: שילך הוא בעצמו לפני ישראל ולא מלאכו. ועוד: להודיע דרכי טובו וסדר תפילתו, שאם יחטאו ישראל, היום ולמחר, יבקש עליהם, ולא תחזור תפילתו ריקם. וזהו שאמר: 'אם נא מצאתי חן בעיניך הודיעני נא את דרכך' - דרך טובך וסדר תפילתך שלא תחזור ריקנית. 'ואדעך' - ואכיר במידותיך באיזו תפילה אוכל לחבר ישראל לאביהם שבשמים. 'למען אמצא חן בעיניך' - כי אז אמצא חן בעיניך".

לפי דבריו ניתן לומר שמשה ביקש לדעת כיצד תפילתו תתקבל, ובזה תיפתר הסכנה של "פן אכלך בדרך".

אבל לכאורה רש"י פירש את "הודיעני נא את דרכך" בצורה אחרת: "'הודיעני נא את דרכך' - מה שכר אתה נותן למוצאי חן בעיניך", ונראה שרש"י אינו מסכים עם פירוש ר"י!

אבל אפשר שכוונת רש"י היא שהשכר שמשה ביקש לדעת אותו, אינו שכר פרטי, שמשה יקבל, אלא **גודל המעלה** שמשה יזכה לה, **שמכוחה הוא יוכל להתפלל על עם ישראל** ולבטל את הגזירות!

אולי ניתן להוסיף שבפרשת משפטים רמז ד' למשה דבר זה. כך אמר שם ד' למשה: "הנה אנכי שלח מלאך לפניך לשמרך בדרך, וְלִהְבִּיאֲךָ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הִקְנִיתִי. השמר מפניו ושמע בקלו, אל תמר בו, **כי לא ישא לפשעכם**, כי שמי בקרבו" (כג, כ-כא). ממה שנאמר: "כי לא ישא לפשעכם", כלומר שהמלאך אינו יכול לסלוח, משמע שדי' כן יסלח! אלא שצריך להתפלל שדי' יסלח, ואז אפשר יהיה שהשכינה תלך בקרבנו!

ג. תשובות לקושיות ששאלו על רש"י

1. תשובות לקושיות הרמב"ן על רש"י בתשובתו הראשונה

א. תשובת המהר"ל לקושית הרמב"ן הראשונה

על קושית הרמב"ן הראשונה: "ואינו נכון בלשון הכתוב", כתב המהר"ל ב"גור אריה": "יש לתרץ כיון שאינו חפץ במלאך אם כן אינה הודעה, שדי' יתברך 'רצון יראיו יעשה' (תהלים קמה, יט), ולפיכך אינה הודעה לגמרי, ושפיר אמר: ואתה לא הודעתני".

ב. תשובת הרא"ם לקושית הרמב"ן השניה

על קושית הרמב"ן השניה: "ועוד כי למה יאמר עתה כן, ובעת שנאמר לו הדיבור ההוא שתק ממנו? וכי יבקש משה להרויח בעבור מעשה העגל?! כתב הרא"ם: "כבר כתב רש"י בפסוק 'ויאמר הראני נא את כבודך' (יח) - 'ראה משה שהיה עת רצון ודבריו מקובלים, והוסיף לשאול לראותו מראית כבודו'. ואם כן אם בדבר שאינו מענינו הוסיף לשאול, איך לא ישיב במה ששתק בעת הדיבור, מפני שהיה ד' אז כעוס מאד".

כלומר כיון שכעת היתה עת רצון, משה ביקש לבטל את הגזירה, מה שאין כן קודם, כאשר ד' הודיע למשה שהוא ישלח מלאך, שאז ד' כעס, לא היה שייך לבקש לבטל את הגזירה.

יש להוסיף שרש"י כתב פעם נוספת בענינו שכעת היתה עת רצון. על הפסוק "לך עלה מזה" (א) כתב רש"י: "כלפי שאמר לו בשעת הכעס: 'לך רד' (שמות לב, ז), אמר לו בשעת רצון: 'לך עלה'".

יש לציין שגם ספר הכוזרי בהסבירו את חטא העגל כתב: "ועם כל זה נענשו האנשים אשר עבדו העגל ביום ההוא והרגום, והיה מספר כולם שלושת אלפי איש מכלל שש מאות אלף, ולא פסק המן לרדת למזונם, והענן לסוכך עליהם ועמוד האש להנחותם, והנבואה מתמדת ונוספת ביניהם, ולא נעדר מהם דבר מכל אשר נתן להם, זולת שתי הלוחות אשר שברם משה, והתפלל להשיבם והושבו להם, וכופר להם העון ההוא" (מאמר א אות צז).

גם בסידור הגר"א "אשי ישראל" בברכת "אהבה רבה" כתב: "פירוש: דתחילה, בימי האבות ומועד צאתנו ממצרים, היתה אהבתך רבה עלינו. אחר כך, כשעשו את העגל אמרת: 'ויחר אפי בהם ואכלם' (שמות לב, י), ואחר כך חמלת עלינו וסלחת לעווננו, כי החמלה היא אחר הכעס. ואמר: 'חמלה גדולה ויתירה',

פירוש שהשפעת עלינו עוד יותר טובה מבראשונה, שנתת לנו לוחות וציוית לעשות המשכן להיות שוכן בינינו, שלא היה לנו מקודם".

ג. תשובת המהר"ל לקושית הרמב"ן השניה

המהר"ל ב"גור אריה" הביא את דברי הרא"ם והקשה עליו: "דבר זה אינו מספיק, דבשביל כך אין סברה שישתוק משה [עכשיו], ויהיה סומך שימצא בסוף שעת רצון ויבקש זה".

ולכן הסביר המהר"ל בצורה אחרת: "אבל רש"י בעצמו תירץ זה. מפני שאמר למעלה (כג, כ): 'כאן נתבשר שעתידים לחטוא ושכינה אומרת כי לא אעלה בקרבך', והרי עדיין לא חטאו באותו זמן, ואיך יבקש משה רחמים על [שליחות] המלאך, כיון דלא נתבשר אלא שיחטאו, ואם לא יחטאו לא היה זה, איך יבקש רחמים עתה, כיון שעדיין לא חטאו, ולא חל עדיין שליחות המלאך עד עכשיו".

כלומר: אז לא היה שייך שמשה יבקש מד' לבטל את שליחות המלאך, כיון שהיא עדיין לא חלה.

ד. תשובת "עיוני רש"י" לקושית הרמב"ן השניה

הסבר שלישי כתב בספר "עיוני רש"י"² בהקדימו להקשות עוד: "מה שכתב רש"י: 'ואתה לא הודעתני וגו', ואשר אמרת לי 'הנה אנכי שולח מלאך' (שמות כג, כ) - אין זו הודעה, שאין אני חפץ בה' - זה לשון מבהיל מאד! וכי כך מדברים לפני הקב"ה, שמה שהודעתני אין זו הודעה, שאין אני חפץ בה!?"

ועוד הקשו הראשונים [הרמב"ן]: מדוע לעיל, בפרשת משפטים, שנאמר: 'הנה אנכי שולח מלאך' (כג, כ), לא התפלל ולא אמר שאין הוא חפץ בזה?

אמנם בפשוטו יש לומר דלעיל הקב"ה דיבר **לכלל ישראל**: 'הנה אנכי שולח מלאך לפניך', 'השמר מפניו ושמע בקולו, אל תמר בו' (כג, כ-כא), וכל זה היה דיבור **לישראל**, אם כן בודאי שמשה לא יכול לומר ח"ו: 'איני חפץ בזה', כי אם רצון ד' כך - אנו מקבלים דבריו ועושים רצונו³. אולם כאן שהקב"ה **מינה את משה** ואמר לו: '**העל** את העם הזה', אם כן הוא צד בענין. ויותר מכך, דכל מה שניתן לו תפקיד זה הוא לכבודו [של משה], וכמו שנאמר: 'ידעתך בשם', אם כן הוא אומר שזה לא

² לרב אברהם יצחק ברזל שליט"א (קרית ספר תשנ"ח).

³ אף על פי שמושה רבנו התפלל על עם ישראל אחרי חטא העגל ואחרי חטא המרגלים, שם היה מצב נורא, שד' רצה כביכול להשמיד את עם ישראל, ואז ברור שמושה רבנו מתערב, שאין לך דבר שעומד בפני פיקוח נפש. ועוד שמושה הבין שד' אמר לו דברים אלו כדי שמושה יתפלל לבטלם, כמו שאמרה הגמרא במסכת ברכות (לב ע"א), אבל בהנהגה מסוימת שד' חפץ בה - בזה פחות יש למשה טענה לשנותה.

זכות עבורו, וכמו במי שמזכה דבר לחברו, יכול לומר [החבר]: 'לא ניחא לי בזכות זו', כן יש למשה לומר שאין זו זכות עבורו אם ילך עמו מלאך, אלא הקב"ה בכבודו, וזהו שאמר: 'אין זו הודעה', דכלפי משה אין זו הודעה, דהא ההודעה היא לכבודי, ואני מגלה שאין זה כבודי, כי רוצה אני כבוד ד' יתברך"⁴.

ה. שאלת "עיוני רש"י" ותשובתו

על השאלה השלישית ששאלנו על רש"י, שבהסבר רש"י את דברי משה אל ד' "ראה - תן עיניך ולבך על דבריך", נראה כאילו ח"ו משה מדבר שלא בכבוד הראוי כלפי ד', כתב בספר "עיוני רש"י": "הנה הלשונות שכתוב כאן ברש"י הם מבהילים: 'ראה - תן עיניך ולבך על דבריך'!"

ותירץ: "ורש"י הוציא את זה ממה שאמר 'ראה', וכך גם לעיל בפרשת שמות כתיב: **וירא** אלקים את בני ישראל, וידע אלקים (ב, כה), מפרש רש"י שם: 'נתן עליהם **לב**, ולא העלים עיניו'. וכן כתוב שם: 'כי ידעתי את מכאוביו (ג, ז), מפרש רש"י: 'כלומר: כי שמת **לב** להתבונן ולדעת את מכאוביו, ולא העלמתי עיני'. הרי אנו למדים שהתורה הקדושה קוראת להשגחה המיוחדת של הקב"ה על עמו ישראל בתואר: 'נתן עיניו ולבו', ולכן כאן, שהתפלל משה ואמר: 'ראה', הרי זה **לשון תפילה** על השגחה מיוחדת לרחם על עמו ישראל, ואומר רש"י שמשם התפלל: 'תן עיניך ולבך על דבריך', שעל ידי זה יתמלא ברחמים גדולים על עמו ישראל. וכל זה מונח במלה 'ראה'."

אם כן לפי הסברו, דברי משה רבנו לקב"ה 'ראה', שהיו נראים כאילו נאמרו שלא בכבוד הראוי, הם **תפילה שהקב"ה יתמלא ברחמים גדולים על עמו ישראל**⁵!

⁴ אולי זו גם כוונת "אור החיים" הקדוש (שמות לג, יב): "ראה אתה אומר וגו' - כוונת הענין הוא כי לצד שעשאו שליח להעלות ישראל אל הארץ, והוא אומר: 'אתה אומר אלי העל את העם הזה', ושתף עמו עוד שליח אחד מהעליונים, דכתיב: 'ושלחתי לפניך מלאך', ומן הראוי היה להודיעו לדעת את מי ילך, לזה אמר: 'ואתה לא הודעתני מי הוא המלאך אשר ילך עמי, לדעת אם אסכים על הדבר או לא, כי אין אדם משתתף בדבר עם מי שאינו מכירו. ואם תאמר שבעל כרחי אסכים ללכת עם המלאך שתתן לי, בין אם יהיה נוח לי או לא, הלא אתה אמרת: 'ידעתך בשם', פירוש: אמרת לי שאותי גדלת מכל אשר אהבת, מאומר: 'וארא אל אברהם וגו' ושמי ד' לא נודעתי להם' (לעיל ו, ג), הא למדת שאלי נודע בשמו יתברך המיוחד, והוא מה שאמר כאן: 'ידעתך בשם', ושיעור תיבת 'ידעתך' תאיר למוולך כשיעור 'נודעתי' במקומה והבן". יש להעיר שהסברו לגבי "ידעתך בשם" שונה מהסבר רש"י, אך יתכן וכוונתו הכללית היא כמו שבאר ב"עיוני רש"י".

⁵ עוד כתב בספר "עיוני רש"י": "על מה שכתב רש"י: 'ואתה אמרת ידעתך בשם' - שהרי אמרת לי: 'הנה אנכי בא אליך בעב הענן וגו' וגם בך יאמינו לעולם', בפשטות אין מובן כלל מה זה שייך למה שנאמר שם 'וגם בך יאמינו לעולם'?

ויתכן על פי מה דתניא שם במכילתא על הכתוב 'הנה אנכי בא אליך בעב הענן, בעבור ישמע העם בדברי עמך': 'רבי יהודה אומר: מכאן אתה אומר שאמר הקב"ה למשה: הריני אומר לך דבר, ואתה

2. תשובה לקושית הרמב"ן על רש"י בתשובתו הרביעית

על קושית הרמב"ן בסעיף 4: "וחלילה שיאמר 'אם אין פניך הולכים' אחרי שהבטיחו 'פני ילכו'!" תירץ הרא"ם: "שאף על פי שלא היה צריך משה לומר לו זה, מאחר שכבר הבטיחו ד' שילך הוא בעצמו עמהם, מכל מקום רצה להודיע לו חיבתן של ישראל להליכתו עמהם, ואמר שאם חס וחלילה לא היה מתרצה ללכת עמהם - לא היו עולים משם, עד שימותו הם ונשיהם ובניהם וטפם, וכל אשר להם! והתימה מהרמב"ן ז"ל שטען ואמר: וחלילה שיאמר 'אם אין פניך הולכים' אחרי שהבטיחו 'פני ילכו'!"

לפי הרא"ם עולה שדברי רש"י שהיו קשים מאד, וכאילו ח"ו משה דיבר שלא בכבוד כלפי הקב"ה, מתהפכים לטובה, ואדרבא, הם מבטאים את גודל אהבת בני ישראל לד', שהם אינם מוכנים להמשיך במסע במדבר אם אין ד' הולך בקרבם!⁶

ד. סיכום המהלך המקיף את כל דברי רש"י: האהבה

המהלך הכולל ברש"י הוא האהבה: האהבה שאוהבים בני ישראל את ד', האהבה שאוהב משה את בני ישראל ורוצה בטובתם, והאהבה שאוהב ד' את משה. מתוך האהבה שבני ישראל אוהבים את ד' הם רוצים שד' ילך בקרבם, כלומר ישרה שכירתו עליהם, אף על פי שהם חטאו בעגל [תשובה לשאלה הראשונה]. אמנם ד' אמר שכאשר הוא הולך בקרב בני ישראל הוא עלול לכלותם, חס ושלום, אבל בני ישראל אינם מוכנים לוותר על השראת השכינה, ועדיף להם למות מאשר להיות בלא השראת השכינה [תשובה לשאלה הרביעית]. כמוכן שמשה רוצה למצוא פתרון לבעיה שאם בני ישראל יחטאו כאשר ד' הולך בקרבם הוא עלול לכלותם, חס ושלום, ולכן הוא מבקש בכל כוחו, ו"מנצל" כביכול את כל מעמדו בעיני ד', ואת כל אהבת ד' אליו, כדי לדאוג לכך שמצד אחד

מחזירני, ואני מודה לך, שיהו ישראל אומרים: גדול משה, שהודה לו המקום, שנאמר: וגם בך יאמינו לעולם. הרי שבפסוק זה נאמרה הבטחה למשה שהוא יאמר דבר והקב"ה יודה לו, וזו תהיה הוכחה עצומה לכלל ישראל בגודל דרגת הנבואה של משה רבנו. על כן בא עכשיו בהבטחה זו לבקש פני ד' שילכו, ולא מלאך. וזהו שאמר: 'ואתה אמרת ידעתך בשם' ומביא רש"י פסוק זה, דשם הובטח לו שהקב"ה יסכים עמו".

לפי זה דברי רש"י על הפסוק 'ואתה אמרת: ידעתך בשם, וגם מצאת חן בעיני' מתקשרים עוד יותר לדבריו הראשונים של משה "ראה, אתה אמר אלי: העל את העם הזה, ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי": דווקא מפני ש"אתה אמרת: ידעתך בשם, וגם מצאת חן בעיני" משה מבקש שד' יחזור בו מדבריו שהוא רק ישלח מלאך, ושהוא בכבודו ובעצמו ילך עם בני ישראל!

⁶ עיין במאמר "מדוע לא כתוב בפרשת יתרו שבני ישראל אמרו 'נעשה ונשמע'?" בפרשת יתרו פי"ב סעיף 3, שגם שם מופיע דבר דומה, אך פחות בחריפות.

הקב"ה ילך בקרבנו, כלומר: ישרה שכינתו בינינו, ומצד שני שעם ישראל לא יהיה ח"ו בסכנה [תשובה לשאלה השניה, השלישית, החמישית והשישית].
שאלנו: כיצד יתכן שמשה דיבר בצורה שנראית לכאורה כאינה מכובדת כלפי הקב"ה?

יש לומר שבשביל שעם ישראל יזכה להשראת השכינה, וכן כדי להודיע את אהבת בני ישראל לדי', הרשה משה לעצמו להתבטא בצורה שנראית כאינה מכובדת, כיון שהאהבה - של משה לבני ישראל ושל בני ישראל לדי' - מקלקלת את השורה!⁷

סיום: אהבת די' לעם ישראל

כאשר אמר משה לדי' את גודל אהבת בני ישראל לדי', הראה גם די' את אהבתו אליהם: "וראית את אחורי - זהו קשר של תפילין" (רש"י לג, כג), המבטא את אהבת די' לעם ישראל.

היכן רואים שקשר של תפילין מבטא את אהבת די' לעם ישראל?

דבר זה למדנו במסכת ברכות (ו ע"א), שם נאמר: "שהקב"ה מניח תפילין".

שאלה הגמרא: מה כתוב בתפילין של הקב"ה?

ענתה הגמרא: "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ" (דהיי"א יז, כא).

שאלה על כך הגמרא: האם משתבח הקב"ה בשבחם של ישראל?

וענתה: כן, שכתוב: "את די' האמרת היום, ודי' האמירך היום" (דברים כו, יז-יח), והסבירה הגמרא: "אמר להם הקב"ה לישראל: אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם, ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם. אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם, שנאמר: "שמע ישראל די' אלקינו די' אחד" (דברים ו, ד), ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם, שנאמר: "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ" (דהיי"א יז, כא)".

והמשיכה הגמרא ושאלה: פרשה זו כתובה בבית אחד, ומה כתוב בשאר הבתים?

וענתה: "כי מי גוי גדול" (דברים ד, ז), "ומי גוי גדול" (דברים ד, ח), "אשריך ישראל" (דברים לג, כט), "או הנסה אלקים" (דברים ד, לד), "ולתתך עליון" (דברים כו, יט).

רואים מגמרא זו עד כמה אוהב הקב"ה את עם ישראל, שהוא כביכול קושר אותם אליו, ומשתבח בשבחם. וכשם שבתפילין שלנו כתוב: "שמע ישראל די' אלקינו די' אחד. ואהבת את די' אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך", כך בתפילין של הקב"ה כתוב שבחם של ישראל.

⁷ רש"י בראשית כב, ג ומקורו בבראשית רבה נה, ח.

הרשב"א (בפירושי ההגדות שם⁸) הסביר אגדה זו כך: "הוא יתברך אחד, וייחדנו לו, כמו שכתוב: 'דודי לי ואני לוי' (שיר השירים ב, טז), וכתוב: 'ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ' (שמי"ב ז, כג), רצונו לומר גוי אחד ומיוחד [לד' ה]מיוחד. ונתנו עליון לתהלה ולשם ולתפארת, שכתוב: 'ולתתך עליון על כל הגוים אשר עשה, לתהלה ולשם ולתפארת' (דברים כו, יט). והעיד שאנו ראשית המחשבה בבריאת העולם, שכתוב: 'קדש ישראל לד', ראשית תבואתה' (ירמיהו ב, ג)⁹. ושהוא יתברך מעיד בנו שהוא משתבח בעולמו, כאשר אנו דבקים באהבתו, כמו שכתוב: 'את ד' האמרת היום, וד' האמריך היום' (דברים כו, יז). וכתוב: 'ישראל אשר בך אתפארי' (ישעיהו מט, ג).

והוא יתברך מעיד ששורש המחשבה בבריאת העולם היותנו בעולם, שכתוב: 'שימני כחותם על לבך, כחותם על זרועך' (שיר השירים ת, ו). מורה ליחדנו ולקרבו אליו, ושהתחלה היתה בנו, כמו שאמרו רבותינו ז"ל: 'מחשבתן של ישראל קדמה לכל' (בראשית רבה א, ד).

וכן ההתפשטות מחמתנו, שכתוב: 'אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמת' (ירמיהו לג, כה). ועל כן אמרו שד' יתברך מניח תפילין של יד ושל ראש, ועשאנו ארבעה דגלים, ומשקנו באמצע.

ומה שיגלה לך מה שביארתי הוא מה שאמרו:

'האם משתבח הקב"ה בשבחם של ישראל?'

אמר לו: כן, שכתוב: 'את ד' האמרת היום' וכתוב: 'וד' האמריך היום' (דברים כו, יז-יח),

אמר להם הקב"ה לישראל: אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם, ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם. אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם, שנאמר: 'שמע ישראל ד' אלקינו ד' אחד' (דברים ו, ד), ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם, שנאמר: 'ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ' (דהי"א יז, כא).

כוונת כל המאמר לומר שד' יתברך, זכרון ישראל לפניו, ותמיד עיני ד' עליהם, מתעלה מתוך מה שהם מעלים אותו יתברך, ושהתחלה וההתפשטות בבריאה מהם ובהם, ושהם מפארים אותו, ומתפאר בהם, ודבקים אליו, כמו שכתוב: 'ואתם הדבקים בד' אלקיכם חיים כלכם היום' (דברים ד, ד). ואלו הן תפילין של יד ושל ראש שהוא יתברך מניח:

⁸ הובא גם ב"עין יעקב" שם בברכות.

⁹ עיין במאמר "שבחם של ישראל בפרשת בשלח", בעיקר בפ"ה.

תפילין של יד הכוונה על הדבקות בייחוד וכוונת ההתחלה בבריאה בהם. תפילין של ראש להיותם עליון, מתפאר בהם, ושהעולם מתברך בהם, שההתפשטות בטובות העולם וקיומו מהם, ושהם ארבעה בתים, שאי אפשר לארבע רוחות העולם בלא הם. וכמו שאמרו במסכת תענית (ג ע"ב): הפסוק אומר: 'כי כארבע רוחות השמים פרשתי אתכם' (זכריה ב, ז). ודייקה הגמרא: 'בארבע רוחות' לא נאמר, אלא 'בארבע רוחות', ללמדנו שכשם שאי אפשר לעולם בלא רוחות, כך אי אפשר לעולם בלא ישראל. וכתוב: 'ונברכו בך כל משפחת האדמה' (בראשית יב, ג). וכמו שדרשו עוד בשבעים פרי החג שמקריבים ישראל בחג הסוכות, שהם לקיום העולם שהם שבעים אומות (סוכה נה ע"ב)".

"פארו עלי ופארי עליו, וקרוב אלי בקראי אליו" (שיר הכבוד).